PER PASSIVAM RESISTENTIAM

Harminc és negyven között jórészt mindenki megmutatja arcát az irodalommal, a művészettel való foglalkoztában. Van, aki csupán az eszközök számbavételét, fölsorakoztatását tartja föladatának, s van, aki meg csak a benne kiváltott élményről való számadást tekinti szükségesnek. Akár egyiket vesszük, akár a másikat, a szerző nem teljesíti igazi feladatát: az eszközök számbavétele funkcióik értelmezése nélkül üres leltár; csupán a kiváltott élmény közlése, az eszközök funkcióbizonyító ereje nélkül viszont, csak az egyedi szubjektivitásra korlátozódik, s átadása, kiváltó erejének igazolása, magyarázata elmarad.

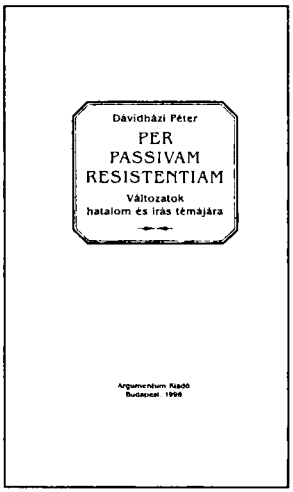

A kettő elválaszthatatlanságának két közismert hazai példáját említsük. *Szerb Antalé* az egyik; az ő, kivált világirodalomtörténetében, bármily takarékosan szükrefogott is a kifejező eszközök fölmutatása – a tárgyalt anyag tömege következtében is – mégis az élmény hitelét, olvasásra ösztönző erejét ezek érzékeltetése indítja s biztosítja. Hasonlóképpen áll a dolog *Babits Európai irodalomtörténetével* is. Goethét tárgyalja legtöbbször, leghosszabban. Ám szinte sohasem említi úgy bármely szemléleti, élménykiváltó elemét, hogy ne társítaná hozzá, ha tömören is, az esztétikai hatóerőt bizonyító megformáltság tényét is.

Jelentésmeghatározás nyelvi elemzés nélkül alig lehetséges; a nyelvi elemzés viszont csak akkor nyeri el valódi érdekét, értelmét, hitelét, ha az élmény és a mű bonyolult megfeleléseihez, teljességéhez, hatóerejének értéséhez vezet el. Ha a kettő fedi egymást, kölcsönösségük mintegy magától értetődő lesz. E nélkül üres, erőszakolt magyarázkodás, vagy tájékozottság-mutogatás marad.

Annak a tanulmánykötetnek, amelyet az Argumentum Kiadó bocsátott közre *Dávidházi Pétertől*, tartalomjegyzékét megnézve, két olvasásra ösztönző rokonszenves vonást lát az érdeklődő. Mind a négy tárgycsoportjának címében szerepel a "vázlat" szó. Azaz sem a "mentalitástörténetet", sem a "fogadtatástörténetet", sem a "tudománytörténetet", s a "módszertant" nem óhajtja kézikönyv- vagy tankönyvszerűen előadni, hanem témáihoz igazítottan kívánja e kérdésköröket tárgyalni. S bennük, ha hivatkozik is egy-egy ilyen vonatkozású hazai vagy külföldi "tekintélyre", nem mint megföllebbezhetetlen auktoritásra, hanem mint olyanra, aki az övéhez hasonlóan gondolja végig az illető tárgykört.

Boldog ember, persze, mondhatnánk: nem kérik ma tőle számon a marxista üdvtan nagy és apró, hazai és nemzetközi szentjeit. Hogy milyen tehertől mentesül így, arra két példát. Az 1946-os Társadalmi Szemlében Lukács György *Heisenberg* bizonytalansági relációjának viszonylagosítójáról, *Unsicherheitsrelation*-járól elítélően szólt, s Leninhez, Sztálinhoz és Zsdanovhoz utasította őt, akik majd megmutatják neki e momentum kiküszöbölésének módját. A másik személyes: mikor első tanulmányaimat József Attiláról megírtam, heves támadások értek, mivel a kései *József Attila*-verseket többre tartottam s időtállóbbnak véltem, mint az egyébként – a maguk nemében – kitűnő *Téli éjszakát* és direkt politikai társaikat.

Dávidházi könyvének első tematikus ciklusa *az ellenállás magyar hagyományát* tárgyalja. Főleg a Bach-korszakbelit véve példának. A passzív rezisztencia tekintetében *Deák*hoz áll közel. Ezzel, úgy gondolom, bátran egyetérthetünk. Ha azonban a

Deák-féle ellenállás elfogadása a Rákosi–Gerő–Marosán-féle figurák és kiszolgálóik föloldozásához és megértéséhez is igazolás, akkor ez súlyos tévedés. A Schwarzenberg-féle másfél-két esztendő, meglehet, talán hasonlítható ez utóbbihoz. Dávidházi azonban nyilván ismeri a Kemény-féle *Pesti Naplót*, hogy a radikálisabbakról ne szóljunk; s ismeri az *Arany – Lévay*, az *Arany – Tompa* levelezést. S ugyan ki írhatott volna Arany-féle *Walesi bárdok*at s *V. László*t, Lévay-féle *Mikest*? A ciklus harmadik darabjában maga is kitűnően érzékeli s érzékelteti, mennyire életveszélyes, lelket mérgező az, ha a mondókkal együtt mondjuk a *felhőre*, hogy *az teve*.

Sok újat és jót hoz a második tanulmánycsoport is: a Bessenyeiékhez kapcsolódó dolgozata. Művelődéstörténetet, társadalmi közgondolkodást, közszellemiséget illetően egyaránt. A magyar középnemesség, a magyar vidéki értelmiség a vasút, a lapnyomtatás és terjesztés nagy változása előtt sem volt oly egyetemesen elmaradott, mint ezt az ötvenes években sulykolták.

De szerencsés gondolat a *Vanitatum vanitas* körül zajló vita összefoglalása s történelmi értelmezése is. Kár, hogy nem kapcsolja hozzá a *Madách elleni* képtelen megnyilvánulások csokrát. Sőt, magát a hegeli filozófiát, fejlődéseszmét pusztán csak szekularizáló, társadalmasító törekvéseket is. Hegel nemcsak szakfilozófus volt, hanem józanul ítélő "bölcs" ember is: s így a tökéletes társadalom – ha lehet ilyen – megalkotását Istenre bízta.

Az írások harmadik csoportja kortársakról szól: részint s többségükben nekrológszerű méltatások, kisebb részben kritikák. Az előbbiek jó emberismeretről és valódi szakszerű s egyben humánus méltánylásról tanúskodnak. Kettő közülük személy szerint és különösen közelről érint: *Kiss Józsefé* s *Oltványi Ambrusé*. Persze, a többieké is szép, méltányos s meleg emberi hangon szól.

De Kiss József "családapám" volt az Eötvös Collegiumban. A kollégium 1945–47-ben Keresztury Dezső védszárnyai alatt még megőrizhette a könyvtárban töltött nyugalmunkat. Jóskának azonban a hírhedt pörök egyik elsőjében, az ún. *Magyar Közösség*-perben testvérét súlyos börtönre ítélték. S mi, a "gólyák" ezt alig érzékeltük. Jóskának később sem volt sorsa szerencsés. Hiába menekült munkájába, amelyet mindig hibátlanul végzett, s a szövegkiadások igazi mestere lett. Így egyszer-egyszer jól esett neki eljönni, – nem panaszkodni, hanem, ami életét értelemmel töltötte: szövegkutatói munkájáról beszélgetni. A mindent olvasó, mégpedig biztos kritikával olvasó *Oltványi* meg napi beszélgetőtársam és kíméletlen kritikusom.

A kötet utolsó ciklusa *a mai irodalom* elvi kérdéseiről szól egyes írókkal kapcsolatban (*Pilinszky, Kertész Imre*). Itt sem hagyja cserben esztétikai érzéke s kritikai fölkészültsége.

Ha valamit, akkor a pozitivizmust illető részleteket lett volna jó kiegészíteni. Mert igaz, hogy a név *Comte*-tól származik, s az is (bár csak részben), hogy *Taine* az esztétikai általánosítója és alkalmazója; de nem elsősorban *Renan*ról, hanem angol, a franciákat előző *angol alapítóiról*, mindenekelőtt *J. St. Mill*ről nem szabad megfeledkezni. Annál kevésbé, mert egy jeles magyar politikai személyiség (és író) már 1861-ben lefordította a választójogról szóló fontos könyvét.

*Kállay Benjamin*ről van szó, akiről – érthetetlen módon – a sok kötetes akadémiai magyar történet is méltánytalanul keveset szól. *Ivo Andrics*, a Nobel-díjas író viszont úgy vélte, szobrának már rég Szarajevó főterén kellene állnia. Kállay Mill nézeteit nemcsak fordította – már 1861-ben –, de pozitívan s pozitivista érveléssel bővítette is: a választójogot alacsonyabb évre, kisebb jövedelemre s a házasságon kívül születettekre is ki óhajtotta terjeszteni. Ifjúkorában megtanult románul, s egészen kitűnően szerbül. Mint követ a belgrádi udvar és diplomácia kedvence lett ezáltal. Majd Bosznia-Hercegovina annektálása után annak kormányzója; és hosszú időre a Monarchia közös pénzügyminisztere. Szarajevóban a horvát ferenceseknek kolostort és iskolát, a mohamedánoknak mecsetet, a görögkeletieknek templomot, s a város egészének *közös iskolákat* építtetett. A török földesurakat birtokaik parcellázására bírta rá. A nagy műveltségű *Asbóth János*sal, belső munkatársával, személyi titkárával és tanácsadójával két vaskos kötetben megíratta *Bosznia-*

Hercegovina történetét, amelyet részben vagy egészben három nagy nyugati nyelvre is lefordítottak.

A tanulmánykötet mindenesetre igen figyelemreméltó: nemzedékének egyik legjobb munkája, s kitűnő fölkészültségének hiteles tanúságtevője.

Végül, de nem utolsósorban, elismerés illeti azért, hogy nem vette át azt a divatot vagy ragályos tévhitet, amelynek jegyében nem egy nemzedéktársa úgy hiszi, akkor igazán "korszerű", "tudományos", "európai", ha azt, amit magyar értekező szöveggel is nyugodtan elmondhatna, valami nevetségesen mesterkélt, makaróni nyelven adja elő, hadd bámuljon az olvasó az ő korszerű tájékozottságán. Használ ő is néha értelmező szinonimaként idegen szavakat, egészében azonban jól, tiszta magyarsággal, világos s határozott fogalmisággal, stil- és szaknyelvi biztonsággal ad elő.

Érdemes arra emlékeztetni, hogy a legnagyobb magyar irodalmi értekezők egyike, *Péterfy Jenő*, aki kitűnően beszélt franciául, olaszul, a német pedig anyanyelve volt – lévén anyja született német – (s elsők között szólt elismerően s kritikusan is Nietzschéről), alig érzi szükségét, hogy filozófiával erősen áthatott szövegeit idegen szaknyelvi elemekkel tűzdelje meg. (*Per passivam resistentiam. Dávidházi Péter tanulmánykötete. Argumentum Kiadó, 1998. 410 o.*)

Németh G. Béla

IMRÉDY BÉLA A VÁDLOTTAK PADJÁN

Sulyok Dezső – a ma oly sokszor "történelminek" nevezett Független Kisgazdapárt tagja, aki 1947-ben, feladván a készülő Rákosi-diktatúrával folytatott reménytelen szélmalomharcot, elment ebből az országból – a háborús bűnösként perbe fogott Imrédy Béla volt magyar királyi a miniszterelnök felett mondott vádbeszédében tárgyalás hetedik napján, 1945. november 21-én arról szólt, hogy nem a vádlottról tart halotti beszédet, hanem "egy ismét elszalasztott és talán soha vissza nem térő alkalom halotti beszédét" mondja. Az elmulasztott alkalom – amiért a felelősséget a horthysta Magyarország vezetőire hárítja – miatt ül ismét Magyarország "a vádlottak padján...megint a vesztesek oldalán foglal helyet, azok között, akik fegyvert fogtak Európa békéje és a népek egysége ellen, megint odasodródtunk, ahová nem lett volna szabad sodródni". Az elmúlt évtizedek történetírása – minden belső vitájával együtt is – alapvetően egyetért abban, hogy a korabeli elitet ugyan súlyos felelősség terheli hazánk második világháborús tragédiájáért, ám abban a Trianon-szindrómának, a korszak nagyhatalmi viszonyainak, az ország geopolitikai meghatározottságának volt döntő jelentősége. S ha ez igaz, akkor Sulyok Dezső még megalapozatlanabbul állítja, hogy Magyarország olyan "kulcs" volt, amely "a megfelelő zárba illesztve a világtörténelem folyamatának más fordulatot adhatott volna, vezetőink azonban a kulcsot nem a zárba tették, hanem a szakadékba hajították, ezért ülünk most becsületünkből kirabolva a népek nagy aeropágja előtt". (342.) Abban a hosszú eszmefuttatásban is nem kevés egyoldalúság van, amely arról volt hivatott a hallgatóságot – s feltehetőleg a nemzetközi közvéleményt – meggyőzni, hogy ebben az öldöklő küzdelemben a magyar nép "nem együttműködő nép volt...igenis mindnyájan ellenállók voltunk". (344–345.) Nemzetközi tárgyalásain Sztálin nem éppen alaptalanul tett kirohanásokat a magyar honvédség megszálló tevékenységének egy sor eseménye miatt, s a magyar antifasiszta ellenállás joggal tiszteletet és megbecsülést érdemlő tényei sem vezethetnek az arányok ily mértéktelen elrajzolásához.

Sztálinnak és itthoni exponensének Rákosi Mátyásnak megfontolt politikai döntése okán a számos okból az ország, sőt bizonyos mértékig a magyarság szimbólumává magasodott volt kormányzót, Horthy Miklóst sem Nürnbergben, sem Budapesten nem állították pellengérre. A nevével fémjelzett rendszert ellenben úgy rántották sárba, hogy a sok szempontból